

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

NGUYỄN THỊ NGỌC ANH

YẾU TỐ KỶ ẢO TRONG TIỂU THUYẾT
NGUYỄN BÌNH PHƯƠNG

Chuyên ngành: VĂN HỌC VIỆT NAM

Mã số: 60.22.34

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGỮ VĂN

Người hướng dẫn khoa học:
TS. LÊ HỒNG MY

Thái nguyên, 2008

MỤC LỤC

PHẦN MỞ ĐẦU	1
Lý do chọn đề tài.....	1
2. Lịch sử vấn đề.....	3
3. Phạm vi nghiên cứu.....	12
4. Phương pháp nghiên cứu.....	13
5. Mục đích của luận văn.....	13
6. Đóng góp của luận văn.....	13
7. Cấu trúc của luận văn.....	14
NỘI DUNG	
CHƯƠNG 1: KHÔNG GIAN VÀ THỜI GIAN KỲ ẢO TRONG TIỂU THUYẾT NGUYỄN BÌNH PHƯƠNG	15
1.1. Không gian kỳ ảo trong tiểu thuyết Nguyễn Bình Phương.....	15
1.1.1. Không gian mang màu sắc địa phủ âm giới.....	15
1.1.2. Núi rừng hoang vu chứa đầy sự huyền bí.....	22
1.1.3. Không gian chập chờn trong cõi vô thức.....	27
1.2. Thời gian biến ảo.....	33
1.2.1. Thời gian hư ảo, phi tuyến tính không xác thực.....	34
1.2.2. Thời gian trong cõi vô thức.....	37
CHƯƠNG 2: NHÂN VẬT KỲ ẢO TRONG TIỂU THUYẾT NGUYỄN BÌNH PHƯƠNG	41
2.1. Nhân vật người điên.....	42
2.2. Nhân vật biến hình, hư ảo.....	47
2.3. Nhân vật chuyển tiếp.....	57
2.4. Nhân vật ma quái.....	59
CHƯƠNG 3: PHƯƠNG THỨC TẠO DỰNG CÁC YẾU TỐ KỲ ẢO TRONG TIỂU THUYẾT NGUYỄN BÌNH PHƯƠNG	65
3.1. Xây dựng kết cấu lồng ghép cốt truyện.....	65
3.2. Tạo những hình ảnh và môtip trần thuật mang ý nghĩa biểu tượng.....	69
3.2.1. Những hình ảnh mang ý nghĩa biểu tượng.....	69
3.2.2. Môtip trần thuật.....	75
3.3. Sử dụng các yếu tố ngôn ngữ giàu khả năng gợi tả sự kỳ ảo.....	85
KẾT LUẬN	92
THƯ MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO	96
DANH MỤC CÔNG TRÌNH CỦA TÁC GIẢ	100
PHỤ LỤC	101

PHẦN MỞ ĐẦU

1. LÝ DO CHỌN ĐỀ TÀI

1.1. Sử dụng yếu tố kỳ ảo là một trong những thủ pháp nghệ thuật hữu hiệu giúp các nhà văn thể hiện quan niệm về cuộc sống và con người. Trong văn học viết Việt Nam, yếu tố kỳ ảo tuy xuất hiện với mức độ đậm nhạt khác nhau nhưng thời kỳ nào cũng có (tiêu biểu như: *Lĩnh Nam chích quái*, *Truyện kỳ mạn lục* - văn xuôi trung đại; *Trại Bô Tùng Linh*, *Ai hát giữa rừng khuya*, *Yêu ngôn*, *Hậu thiên đường*, *Giàn thiêu* - văn xuôi hiện đại).

Từ giai đoạn sau 1986, yếu tố kỳ ảo trong văn học có chiều hướng gia tăng và trở thành “một hiện tượng văn học” trong sáng tác của **Hồ Anh Thái**, **Nguyễn Thị Việt Hà**, **Phạm Thị Hoài**, **Thuận**, **Châu Diên**, **Hoàng Diệu**, **Tạ Duy Anh**, **Võ Thị Hoài**... Các nhà văn này đồng thời cũng là các cây bút tích cực đổi mới nghệ thuật tiểu thuyết về nhiều phương diện: kết cấu, nhân vật, giọng điệu, ngôn ngữ... Họ đã góp phần làm mới diện mạo tiểu thuyết Việt Nam trong mấy thập niên vừa qua.

1.2. Chất liệu kỳ ảo đã tạo nên những bước đột phá trong nghệ thuật tự sự đương đại. Song, trong thực tế, cũng còn một khoảng cách khá xa giữa việc sử dụng yếu tố kỳ ảo của nhà văn với khả năng tiếp nhận yếu tố kỳ ảo của độc giả. Ngày nay, sự phát triển siêu tốc của khoa học, kỹ thuật có tác dụng kích thích khả năng tiếp nhận của độc giả, giúp họ có nhu cầu tìm đến cái mới, nhanh chóng thích ứng và tiếp nhận cái mới. Văn học kỳ ảo tỏ ra thích hợp với công chúng độc giả thời hiện đại. Trong công nghệ thông tin, hàng loạt các trò chơi thế giới ảo đã tạo thành lực tương tác hướng người ta tìm đến văn học kỳ ảo. Tuy nhiên, việc tiếp nhận cái kỳ ảo trong công nghệ thông tin với tiếp nhận cái kỳ ảo trong văn học lại là những phương diện khác nhau. Bởi vì, cái kỳ ảo trong thế giới Game là cái kỳ ảo được lập trình, cài đặt sẵn để người chơi có thể dễ dàng nhập cuộc; còn kỳ ảo trong văn học là sản

phẩm sáng tạo riêng, đòi hỏi độc giả phải đồng sáng tạo cao độ với nhà văn, giàu kinh nghiệm và vốn sống, cộng với một năng lực đọc hiểu tác phẩm văn học kỳ ảo nhất định thì mới nhận thấy sự hấp dẫn của chúng... Do vậy, trong thực tế, không ít người ngại đọc tác phẩm có yếu tố kỳ ảo, hoặc nếu tìm đọc thì cũng gặp khó khăn khi tiếp nhận.

1.3. Nhưng, không bị trói buộc bởi quán tính tiếp nhận của một số độc giả, nhiều cây bút văn xuôi của chúng ta những năm gần đây vẫn nỗ lực tìm kiếm và thể nghiệm sức biểu hiện cuộc sống của “cái kỳ ảo” trong văn học. Nguyễn Bình Phương là một trong số đó. Với Nguyễn Bình Phương, yếu tố kì ảo đã trở thành một công cụ đắc dụng trong việc chuyển tải ý tưởng, một yếu tố “không thể thiếu” trong thế giới nghệ thuật của nhà văn. Yếu tố kì ảo cũng khiến tiểu thuyết của Nguyễn Bình Phương mang nét khác lạ so với tiểu thuyết của lớp nhà văn trước.

1.4. Yếu tố kỳ ảo đã thu hút sự quan tâm của giới nghiên cứu phê bình văn học nước ta. Nhiều hiện tượng văn học kỳ ảo đã được “giải mã” trong các sách chuyên luận, luận văn khoa học (*Cái kỳ ảo trong tác phẩm của Balzac* - Lê Nguyên Cẩn, *Đặc sắc thể tài Yêu ngôn của Nguyễn Tuân* - Nguyễn Thị Thanh Vân...) giúp người đọc cảm nhận được cái hay, cái đẹp của những tác phẩm văn học này. Trên hành trình khám phá miền đất văn học kì ảo nhiều bí ẩn, một số cây bút nghiên cứu phê bình văn học đã hướng tới một “mảnh đất mới”: sáng tác của Nguyễn Bình Phương. Yếu tố kỳ ảo trong tiểu thuyết Nguyễn Bình Phương đã được khai phá nhưng chưa đạt được mức độ toàn diện, hệ thống.

Tóm lại, sự gia tăng yếu tố kỳ ảo trong văn học những năm gần đây đòi hỏi sự gia tăng tương ứng các công trình nghiên cứu về cái kỳ ảo. Có như vậy, nghiên cứu phê bình văn học mới tiếp cận và tác động kịp thời, hữu ích tới thực tế sáng tác văn học. Khám phá văn học kỳ ảo, đi sâu vào các công trình nghệ thuật kỳ lạ và hấp dẫn đó, hoạt động nghiên cứu văn học tiếp tục vai trò

người đồng hành đáng tin cậy của nhà văn, góp phần thúc đẩy văn học phát triển. Đặc biệt, cần có một công trình nghiên cứu hệ thống, toàn diện hơn về yếu tố kỳ ảo trong tiểu thuyết của Nguyễn Bình Phương nhằm đánh giá đúng mức sức sáng tạo đóng góp của tác giả đối với tiểu thuyết Việt Nam đương đại.

Đó chính là những lí do cơ bản khiến chúng tôi lựa chọn đề tài nghiên cứu: ***“Yếu tố kỳ ảo trong tiểu thuyết Nguyễn Bình Phương”***.

2. LỊCH SỬ VẤN ĐỀ

2.1. Tình hình nghiên cứu chung về Nguyễn Bình Phương

Nhà văn Nguyễn Bình Phương sinh ngày 29 tháng 12 năm 1965 tại Thái Nguyên. Thời chiến tranh, tác giả cùng gia đình sơ tán về xã Linh Nham thuộc huyện Đồng Hỷ, đến năm 1979 mới trở lại thành phố Thái Nguyên.

Nguyễn Bình Phương học hết phổ thông trung học năm 1985 rồi vào bộ đội; năm 1989 vào học trường viết văn Nguyễn Du; ra trường công tác một năm ở Đoàn kịch nói Quân đội; sau đó là biên tập viên của Nhà xuất bản Quân đội và hiện nay công tác tại Tạp chí Văn nghệ Quân đội.

Nguyễn Bình Phương viết văn bằng niềm đam mê, nhạy cảm cộng với tri thức văn chương của một cây bút được đào tạo qua trường lớp. Tác giả viết đều tay ở nhiều thể loại: tiểu thuyết, thơ, truyện ngắn, tản văn...

Cho đến nay, Nguyễn Bình Phương đã xuất bản các tập thơ: *Khách của trần gian* (1986), *Lam chương* (1992), *Xa thân* (1997) cùng một số tiểu luận, truyện ngắn; tiêu biểu có truyện ngắn *Đi* in trên báo *Văn nghệ trẻ* (số ra ngày 10 tháng 1 năm 1999). Truyện ngắn này đã gây được sự chú ý của dư luận.

Sau cuốn tiểu thuyết đầu tay: *Vào cõi* (Nxb Thanh niên, 1991), Nguyễn Bình Phương tập trung vào thể loại tiểu thuyết. Và cũng chính tiểu thuyết đã làm cho bút danh nhà văn trở nên quen thuộc trong đời sống văn học. Nguyễn Bình Phương được bạn đọc biết đến nhiều hơn với sự xuất hiện liên tiếp những cuốn tiểu thuyết có cách viết mới cả về hình thức lẫn nội dung: *Bả giời*

(Nxb Quân đội nhân dân, 2004), *Những đứa trẻ chết già*, (Nxb Văn học, 1994), *Người đi vắng* (Nxb Văn học, 1999), *Trí nhớ suy tàn* (Nxb Thanh niên, 2000), *Thoạt kỳ thủy* (Nxb Hội nhà văn, 2004), *Ngồi* (Nxb Đà Nẵng, 2006). Trong khoảng chưa đầy chục năm, không kể các thể loại khác, Nguyễn Bình Phương đã có tới bảy cuốn tiểu thuyết được xuất bản.

Cũng như các cây bút văn xuôi Hồ Anh Thái, Tạ Duy Anh, Dương Thu Hương, Thuận, Nguyễn Việt Hà, Bảo Ninh... Nguyễn Bình Phương đã nỗ lực "bút phá" tìm hướng đi mới cho tiểu thuyết. Với quan niệm "Nghệ thuật tiểu thuyết, ở một chừng mực nào chính đó là nghệ thuật của sự nối kết các điểm chính với nhau chứ không phải sự nhả nại đi theo lộ trình tuần tự, đều đặn của thời gian và sự kiện" [40;7]. Nguyễn Bình Phương viết trong sự "*trôi dạt*" cảm xúc, đào sâu vào miền vô thức. Tiểu thuyết của Nguyễn Bình Phương có những khác lạ về kết cấu, xây dựng nhân vật, nghệ thuật trần thuật... Chính sự khác lạ ấy đã thu hút giới nghiên cứu phê bình văn học. Nguyễn Bình Phương đã được báo chí trong nước cũng như các tạp chí trên mạng giới thiệu qua các báo: Pháp luật, Văn hoá, Văn nghệ trẻ, Tạp chí Hợp Lưu...; trên các trang Website: <http://www.evan.com.vn>, <http://www.vnn.vn>, <http://www.tienve.org>...; bên cạnh đó còn có các bài báo cáo khoa học, luận văn tốt nghiệp đại học, luận văn cao học Ngữ văn... Tập hợp tài liệu nghiên cứu về Nguyễn Bình Phương, chúng tôi thấy những người đi trước đã quan tâm tới các phương diện sau:

*** Chân dung nhà văn**

Phùng Văn Khai đã dựng nên chân dung nhà văn Nguyễn Bình Phương từ ngoại hình đến tinh thần và sự nghiệp sáng tác văn chương: "Nguyễn Bình Phương có một khuôn mặt rất buồn. Anh ít nói trong các đám đông hoặc hai người với nhau. Nhưng anh chăm chú mọi người, chăm chú vào câu chuyện và rất sắc sảo, độc đáo trong suy nghĩ" [31;52], "Nếu coi văn chương là một nghề thì cái nghề ấy đã đeo gông đóng số Nguyễn Bình Phương(...). Yêu nghề

đến ngơ ngẩn, yêu đến hành xác, tâm linh, sùng tín như anh quả là của hiếm” [31,17]. Nhà nghiên cứu này đã đánh giá: "Trữ lượng văn xuôi Nguyễn Bình Phương là một trữ lượng tiềm tàng mà nhà khai thác đang vào độ thuận để đưa ra những đời sống, những thân phận, những tư tưởng, những thắc mắc, những lo toan, những dự báo cho chính đời sống này [31,91]. Theo Phùng Văn Khai: “Chỉ một thời gian không xa nữa, với nội lực sáng tạo của nhà văn, chúng ta sẽ có một cái gì đó về văn xuôi đương đại, một cái gì đó mà phải nói thật rằng chúng ta đã chờ đợi từ lâu, không phải để phủ định những thành tựu văn xuôi trước đó mà là một bước phát triển tiếp nối” [31;98].

*** Kết cấu trong tiểu thuyết Nguyễn Bình Phương**

Đây là yếu tố đổi mới đầu tiên của Nguyễn Bình Phương được các nhà phê bình nghiên cứu văn học tập trung khám phá. Thụy Khuê là người sớm quan tâm tới sáng tác của Nguyễn Bình Phương, đã viết nhiều bài phê bình về những cuốn tiểu thuyết của nhà văn. Trong bài *“Thoạt kỳ thủy trong vùng đất Cậm Cam hoang vu của Nguyễn Bình Phương”*, Thụy Khuê nêu cảm nhận về mặt nội dung của cuốn tiểu thuyết: *“Thoạt kỳ thủy là một bài thơ đẫm máu và nước mắt, đẫm tang thương, đầy huyền hoặc, viết về hành trình của một cộng đồng, dù đã nửa phần điên loạn, vẫn không biết mình đang đi dần đến toàn phần điên loạn”*; và về hình thức nghệ thuật: *“Thoạt kỳ thủy là cuốn tiểu thuyết khác thường, khó đọc bởi lối hành văn và cấu trúc truyện rất lạ... Đây không phải là trang viết truyền thống vì vậy cần cách đọc không truyền thống. Những yếu tố vừa kịch, vừa phi kịch, vừa thơ, vừa phi thơ là những mấu chốt cấu trúc tiểu thuyết”* [33]. Thụy Khuê cũng đã chỉ ra một hướng tiếp cận mới đối với tiểu thuyết *Thoạt kỳ thủy*: cần tập trung khám phá sự giao thoa của các thể loại kịch, thơ, tiểu thuyết trong tác phẩm này.

Cùng chung với suy nghĩ của Thụy Khuê về sự đan xen của nhiều thể loại trong tiểu thuyết Nguyễn Bình Phương, Hoàng Cẩm Giang trong đề tài : *“Cấu trúc thể loại tiểu thuyết Việt Nam đầu thế kỷ XXI”* Luận văn Thạc sỹ

(Đại học Quốc gia Hà Nội) đã chỉ ra vấn đề cấu trúc tác phẩm và sự phá vỡ đặc trưng thể loại. Tác giả nhận xét: “xen kẽ giữa các dòng tự sự, người đọc liên tục bắt gặp những khúc đoạn lạ - mang chức năng “ngoại đề” - vốn không nằm trong “chính mạch tự sự”... để lại những khoảng trống mênh mang trên văn bản”.

Nguyễn Thị Ngọc Hân trong www.tienve.org đã tìm ra đặc điểm xoắn kép nhiều mạch chảy song song trong tiểu thuyết của Nguyễn Bình Phương: “Nguyễn Bình Phương và một số cây bút đương đại lại không đi theo lối kết cấu cũ. Anh đã phá tung mọi đường biên, rào cản để tạo ra sự tự do tối đa cho tác phẩm. Ở đó, các mạch truyện đan xen, móc nối nhằng nhịt: có những tác phẩm có hai mạch chảy song song đến cuối tác phẩm đã hoà vào một mạch chung, có những tác phẩm được xây dựng nên bởi rất nhiều mạch tạo thành kiểu đa giọng điệu độc đáo”. Hồ Bích Ngọc trong *Luận văn Thạc sĩ* năm 2006 (Đại học Sư phạm Hà Nội) đã khái quát về cấu trúc tiểu thuyết Nguyễn Bình Phương trong lĩnh vực khai thác tiềm năng thể loại để hiện đại hoá tiểu thuyết, chỉ ra sự đổi mới, hiện đại hoá tiểu thuyết của Nguyễn Bình Phương về kết cấu, về nhân vật và về ngôn ngữ, giọng điệu.

Tác giả Nguyễn Chí Hoan trong www.evan.com.vn với bài viết “*Hành trình qua trống rỗng*” quan tâm đến vấn đề kỹ thuật của tiểu thuyết *Ngôi ở* ở lối kết cấu lập thể, kết cấu thời gian đồng nhận, lối hành văn với sự giản yếu của các câu văn. Tác giả cũng chỉ ra mặt hạn chế của tác phẩm “bị kỹ thuật kết cấu kéo căng ra quá mức, khiến cho tham vọng luận đề của cuốn sách trở nên giống như một tham vọng khái quát bằng kỹ thuật dựng truyện hơn là những hoa trái của một trải nghiệm thực sự”.

Bùi Thị Thu khi nghiên cứu; “*Một số đặc điểm đáng chú ý của tiểu thuyết ngắn ở Việt Nam những năm gần đây*” - Khoá luận tốt nghiệp đại học (Đại học Sư phạm Hà Nội, 2005) đã khảo sát một số tiểu thuyết đương đại trong đó có tiểu thuyết của Nguyễn Bình Phương. Tác giả đã chỉ ra những đặc

trung trong cấu trúc, ngôn ngữ, giọng điệu của các tiểu thuyết nói trên là cấu trúc phức hợp, cấu trúc hệ thống biểu tượng, sự khiêu khích người đọc của ngôn ngữ và tính đối thoại của giọng điệu.

Đồng thời Thụy Khuê, Nguyễn Thị Ngọc Hân, Nguyễn Chí Hoan... cũng đã đi vào phân tích những đổi mới của Nguyễn Bình Phương trong việc phá vỡ kiểu kết cấu tiểu thuyết truyền thống để thể nghiệm sự cách tân theo hướng kết cấu xoắn kép nhiều mảnh, kết cấu phân mảnh, cấu trúc liên văn bản.....

*** Nhân vật trong tiểu thuyết Nguyễn Bình Phương**

Nguyễn Mạnh Hùng, Hoàng Thị Quỳnh Nga, Bùi Thị Thu, Hoàng Cẩm Giang tập trung vào tìm hiểu các loại hình nhân vật tiêu biểu và phương thức xây dựng nhân vật của nhà văn. Tiến sĩ Nguyễn Mạnh Hùng có bài “*Người đi vắng, ai đọc Nguyễn Bình Phương? Hay nỗi cô đơn của tiểu thuyết cuối thế kỷ?*” đã phát hiện ra “nhân vật của Nguyễn Bình Phương dấu kín những ám ảnh của mình và sống với nó” [29].

Hoàng Cẩm Giang phát hiện ra kiểu nhân vật ký hiệu – biểu tượng, nhân vật biến mất trong tiểu thuyết Nguyễn Bình Phương ở Luận văn Thạc sĩ “*Cấu trúc thể loại tiểu thuyết Việt Nam đầu thế kỷ XXI, 2006*”.

Các tác giả trên đều nhận thấy sự đổi mới của Nguyễn Bình Phương trong việc chối từ những quan điểm xây dựng nhân vật truyền thống điển hình để khám phá ra nhiều dạng thức nhân vật mới mang ý nghĩa biểu tượng cao.

*** Ngôn ngữ trong tiểu thuyết Nguyễn Bình Phương**

Ngôn ngữ tiểu thuyết Nguyễn Bình Phương cũng bước đầu được giới nghiên cứu phê bình văn học quan tâm.

Hoàng Thị Quỳnh Nga, trong Báo cáo khoa học năm 2004 đã tìm hiểu phương diện “*Lời câm của nhân vật Tính trong tiểu thuyết Thoạt kỳ thủy*”. Nội dung của lời câm biểu hiện những ám ảnh của bạo lực, cái chết, của máu và của trắng. Hình thức của lời câm là ngôn ngữ chấp dính, sự phá vỡ quan hệ

logic giữa các câu, các câu ngắn, câu đặc biệt, câu bị khuyết thành phần hoặc bị bỏ gây không theo một trật tự nào.

Tác giả Hồ Bích Ngọc trong Luận văn Thạc sỹ năm 2006 (Đại học Sư phạm Hà Nội) “*Nguyễn Bình Phương với việc khai thác tiềm năng thể loại để hiện đại hoá tiểu thuyết*” đã phát hiện ra những câu văn ngắn, phi ngữ pháp; khoảng trắng giữa hai dòng đối thoại và các hình thức nhại ngôn ngữ như sử dụng ngôn ngữ của lối chép sử biên niên, ngôn ngữ cắt dán – những phiến đoạn của đời sống.

Các tác giả đã chỉ ra đặc trưng về ngôn ngữ của Nguyễn Bình Phương thể hiện ở một số phương diện như tạo câu văn ngắn, phi logic; mảng trắng trong đối thoại; lời của người âm; lời câm của nhân vật...

2.2. Tình hình nghiên cứu về cái kỳ ảo trong tiểu thuyết của Nguyễn Bình Phương.

*** Khái niệm yếu tố kỳ ảo trong văn học**

Kỳ ảo vốn là một khái niệm xuất phát từ thời cổ đại. Cách hiểu về nó cũng thay đổi theo thời gian. Theo từ điển ngôn ngữ Pháp, “*kỳ ảo*” là tính từ, bắt nguồn từ tiếng Hy Lạp “*Phantastitos*”, tiếng La tinh “*Phantasticus*” để chỉ những gì được tạo nên bởi trí tưởng tượng chứ không tồn tại trong thực tế. Các từ ngữ Hy Lạp và La Tinh trên đều có liên quan với từ “*Phantasia*” (tiếng Pháp: “*Fantasie*”, tiếng Anh: “*Fantasy*”) có nghĩa là trí tưởng tượng phóng túng. Trong tiếng Việt, “*kỳ ảo*” là từ Hán Việt “*kỳ*” là “*lạ lùng*”, “*ảo*” là không có thật. Cái kỳ ảo là cái lạ lùng, không có thật, không thể bắt gặp trong thực tế.

Trên thế giới, người đầu tiên đề cập đến thuật ngữ cái kỳ ảo là một học giả người Anh tên là Joseph Addison (1672-1719). Theo ông, những sáng tác kỳ ảo “tạo ra một khoái cảm về nỗi sợ hãi trong tâm trí độc giả và làm thỏa mãn trí tưởng tượng của độc giả bởi những cái lạ lùng và tính chất khác thường của những con người được miêu tả trong đó. Chúng nuôi dưỡng trong